

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 99-108.
AUDIT 2025, 3 (49), pp. 99-108.
АУДИТ 2025 3 (49), стр. 99-108.

DOI: 10.59610/bbu3.2025.3.10

Ocaqlı Nicat Surxay oğlu,
doktorant,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
E-mail: nojagli@gmail.com
© Ocaqlı N.S., 2025

UOT: 33. 336

JEL: O10, O40, O44, O53, Q56, L52

İQTİSADI İNKİŞAF PROSESLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİK SƏVİYYƏSİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və davamlı təcrübələrin mənimsənilməsinə diqqət yetirməklə Azərbaycanda iqtisadi inkişaf proseslərinin səmərəliliyini artırmaq üçün effektiv strategiyaları müəyyən etmək və təhlil etməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası - tədqiqat statistik məlumatların vasitəsilə iqtisadi inkişaf proseslərinin səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi yollarını araşdırır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda iqtisadi inkişaf proseslərinin səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi yolları aydınlaşdırılsın.

Tədqiqatın nəticələri - kənd təsərrüfatı, turizm və informasiya texnologiyaları kimi qeyri-neft sənayelərinə strateji sərmayələr dayanıqlı artımın dəstəklənməsi və xarici iqtisadi şoklara qarşı dayanıqlılığın yaradılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, tədqiqat tənzimləyici bazaları sadələşdirmək, şəffaflığı artırmaq və dövlət-özəl tərəfdaşlıqları təşviq etməklə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasının vacibliyini vurğulayır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi onun iqtisadi təhlükəsizlik mexanizmlərinin modernləşdirilməsini, resursdan istifadənin optimallaşdırılmasını, yaşıl və rəqəmsal iqtisadiyyatların təşviqini və davamlı inkişafı dəstəkləmək üçün regional inkişaf strategiyalarının təkmilləşdirilməsini birləşdirən kompleks yanaşmasındadır.

Açar sözlər: iqtisadi inkişaf, səmərəlilik, strategiyalar, qeyri-neft sənayeləri.

G İ R İ Ş

Azərbaycan davamlılığı və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün öz iqtisadi çərçivəsini modernləşdirməyin vacibliyini çoxdan qəbul edib. Bu modernləşmənin mərkəzində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, tənzimləyici mühitin təkmilləşdirilməsinə, vergi və fiskal siyasətin islah edilməsinə, iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsinə yönəlmiş struktur və siyasi islahatlar dayanır. Bu islahatlar neftdən asılı iqtisadiyyatdan şaxələndirilmiş və dayanıqlı iqtisadiyyata keçiddə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tarixən Azərbaycan iqtisadiyyatı ÜDM-nin və ixrac gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edən neft və qaz ixracından çox asılı olub. Bununla belə, global neft qiymətlərindəki dalğalanmalar bu cür asılılığın zəif tərəflərini bir daha vurğuladı. Buna cavab olaraq hökumət qeyri-neft sektorlarının, o cümlədən kənd təsərrüfatı, turizm və informasiya texnologiyalarının inkişafına üstünlük verib [6].

Məsələn, kənd təsərrüfatı Azərbaycanın əlverişli iqlimi və əkinə yararlı torpaqlarından faydalanaraq onu inkişaf üçün əlverişli sahəyə çevirir. Kənd təsərrüfatı təcrübələrinin modernləşdirilməsi və təchizat zəncirlərinin təkmilləşdirilməsi təşəbbüsləri məhsuldarlığı və ixrac potensialını artırmaq məqsədi daşıyır. Turizm həm də Azərbaycanı mədəniyyət, sağlamlıq və eko-turizm məkanı kimi tanıtmak söyləri ilə əhəmiyyətli investisiyalar gördü. İnfrastrukturun inkişafı və Bakıda keçirilən Formula 1 Qran Prisi kimi beynəlxalq tədbirlər ölkənin dünya miqyasında nüfuzunu artırır. Bundan əlavə, informasiya texnologiyaları sektoru rəqəmsal infraqurkura və təhsilə investisiyalar vasitəsilə inkişaf etdirilir və Azərbaycanı global rəqəmsal iqtisadiyyatda iştirak etmək üçün mövqeləndirir.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi və sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli tənzimləyici mühit vacibdir. Azərbaycan inzibati prosedurları sadələşdirmək və bürokratik əngəlləri azaltmaq üçün əhəmiyyətli islahatlar həyata keçirmişdir. “Bir pəncərə” sisteminin tətbiqi biznesin qeydiyyatı proseslərini sadələşdirib, biznesin qurulması ilə bağlı vaxtı və xərcləri azaldıb. Bundan əlavə, Antiinhisar və İstehlak Bazarına Nəzarət Dövlət Agentliyinin yaradılması ədalətli rəqabətin təmin edilməsi və istehlakçıların hüquqlarının qorunması, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi daşıyır.

Bu tənzimləmə təkmilləşdirmələri dövlət qurumlarında şəffaflığın və hesabatlılığın artırılması söyləri ilə tamamlanmışdır. Azərbaycan beynəlxalq standartları və qabaqcıl təcrübələri qəbul etməklə investorların inamını artırmağa və global iqtisadiyyata daha dolğun inteqrasiya etməyə çalışır.

Vergi və fiskal siyasətlər iqtisadi davranışın formalaşdırılmasında və davamlı dövlət maliyyəsinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycanda daha səmərəli və ədalətli vergi sistemi yaratmaq üçün hərtərəfli vergi islahatları həyata keçirilib. Əsas tədbirlərə elektron vergi təqdimetmə sistemlərinin tətbiqi, kiçik və orta sahibkarlıq (KOB) üçün vergi dərəcələrinin azaldılması, qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən startap və biznes üçün vergi güzəştlərinin verilməsi daxildir.

Bu islahatlar vergitutma bazasını genişləndirmək, qeyri-rəsmi iqtisadiyyatı azaltmaq və uyğunluğu təşviq etmək məqsədi daşıyır. KOM-ların vergi yükünü yüngülləşdirmək və sahibkarlıq mədəniyyətini inkişaf etdirməklə hökumət iqtisadi fəallığı və iş yerlərinin yaradılmasını stimullaşdırmağa çalışır. Bundan əlavə, fiskal siyasətlər uzunmüddətli iqtisadi sabitliyi dəstəkləmək üçün suveren fondların yaradılması ilə neft gəlirlərinin ehtiyatlı idarə olunmasına yönəldilmişdir [7].

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi iqtisadiyyatın daxili və xarici şoklardan qorunmasını nəzərdə tutur. Azərbaycan güclü iqtisadi institutların inkişafına və dayanıqlığı artıran siyasətlərin həyata keçirilməsinə üstünlük verib. Buraya ticarət tərəfdaşlıqlarının şaxələndirilməsi, mühüm infraqurkura sərmayə qoyuluşu və bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı vasitəsilə enerji təhlükəsizliyinin təşviqi daxildir.

Hökumətin iqtisadi təhlükəsizliyə sadıqlığı onun “Azərbaycan 2030: Sosial-İqtisadi İnkişafın Milli Prioritetləri” kimi strateji planlaşdırma təşəbbüslərində də aydın görünür. Bu çərçivə davamlı inkişaf, sosial inklüzivlik və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə məqsədləri əks etdirir və hərtərəfli inkişaf üçün yol xəritəsi təqdim edir.

Azərbaycanın struktur və siyasi islahatları onun iqtisadi inkişaf proseslərinin səmərəliliyinin artırılmasının tərkib hissəsidir. İqtisadiyyatı şaxələndirmək, tənzimləmə mühitini təkmilləşdirmək, vergi və fiskal siyasətdə islahatlar aparmaq və iqtisadi təhlükəsizliyi gücləndirməklə ölkə davamlı və inklüziv inkişafın əsasını qoyur. Bu söylər təkcə xarici şoklara qarşı həssaslığı azaltmaq deyil, həm də Azərbaycanı global iqtisadiyyatda rəqabətqabiliyyətli oyunçu kimi mövqeləndirmək məqsədi daşıyır.

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 99-108.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 99-108.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 99-108.

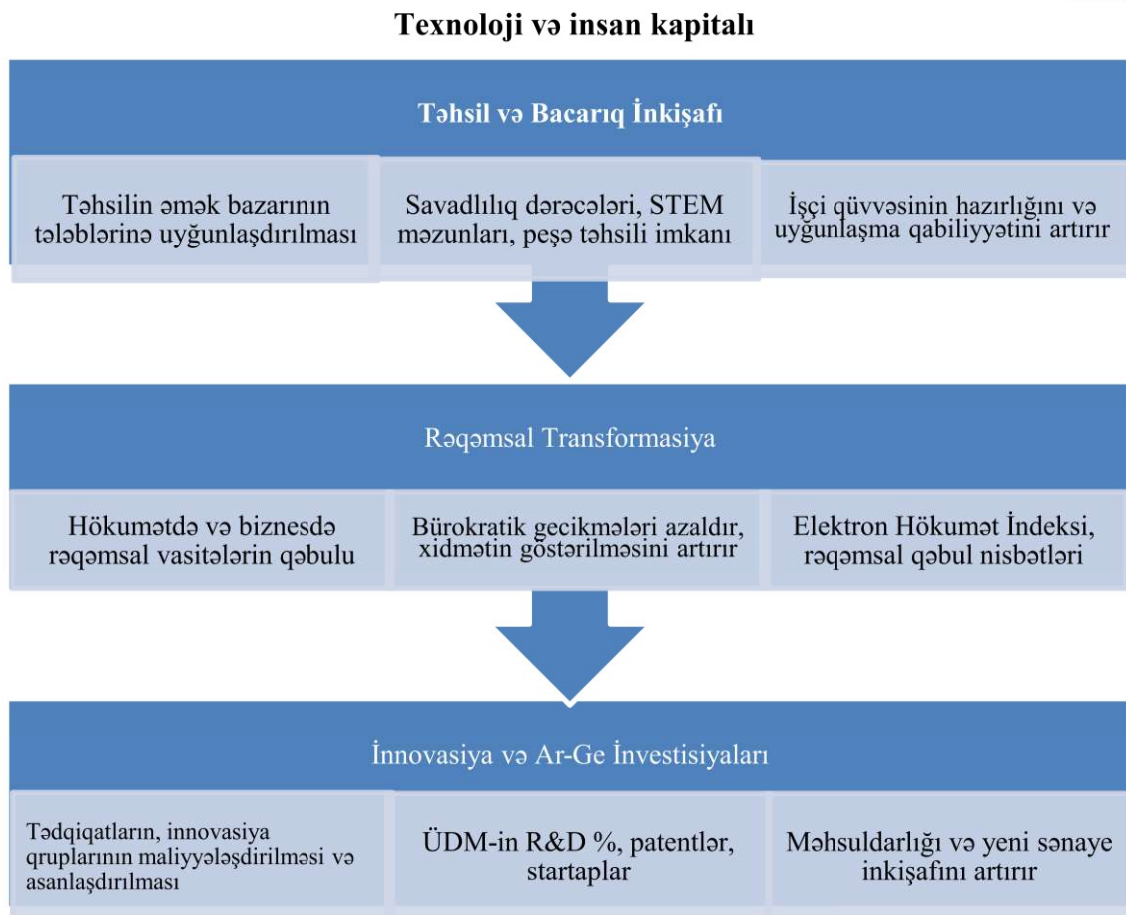
İnnovasiya, insan kapitalı və rəqəmsal transformasiya

Azərbaycan resursdan asılı iqtisadiyyatdan biliyə əsaslanan iqtisadiyyata keçərək əhəmiyyətli transformasiyadan keçir. Bu təkamülün mərkəzində insan kapitalına, tədqiqat və inkişafa (R&D), rəqəmsal infrastruktura və dövlət-özəl tərəfdaşlığa strateji investisiyalar daxildir. Bu təşəbbüslər innovasiyaları təşviq etmək, məhsuldarlığı artırmaq və Azərbaycanı qlobal arenada rəqabətə davamlı mövqə tutmaq məqsədi daşıyır.

Bacarıqlı işçi qüvvəsinin bilik iqtisadiyyatının dayacağı olduğunu dərk edərək, Azərbaycan hərtərəfli təhsil islahatlarına üstünlük verib. Təhsil Nazirliyi kurikulumların müasirləşdirilməsi, texnologiyanın siniflərə inteqrasiyası və inklüziv təhsilin təşviqi üçün proqramlar həyata keçirib. Qeyd edək ki, Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq çərçivəsində İkinci Təhsil Sektorunun İnkişafı Layihəsi (2009-2016) kurikulumun islahatına, müəllim hazırlığına və yeni tədris materiallarının hazırlanmasına yönəlmişdir [1, s.29].

Təhsili bazar tələbləri ilə daha da uyğunlaşdırmaq üçün informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsində təhsil alan tələbələrə maliyyə dəstəyi verən “Technest” təqaüd proqramı kimi təşəbbüslərə start verilib. Təkcə 2023-cü ildə 4,000-dən çox tələbə bu proqramdan faydalandı, bu da hökumətin texnologiyanı bilən işçi qüvvəsini yetişdirmək öhdəliyini əks etdirir.

Sxem 1.

Mənbə: İnternet resursları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [2].

Azərbaycanın innovasiyaları təşviq etmək öhdəliyi onun Ar-Ge fəaliyyətlərini dəstəkləməsində aydın görünür. Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinin nəzdində İnnovasiyalar Agentliyinin yaradılması texnoloji tərəqqi üçün katalizator rolunu oynayır. Bu agentlik müasir texnologiyaların əldə edilməsini və transferini asanlaşdırır, innovasiya yönümlü tədqiqatları dəstəkləyir və qrantlar, aşağı faizli kreditlər və vençur kapitalı vasitəsilə startaplara maliyyə yardımını göstərir [8].

Bundan başqa, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) elmi tədqiqatların koordinasiyasında və texnoloji innovasiyaların təşviqində mühüm rol oynayır. 2016-cı ildə yaradılmış AMEA Yüksək Texnologiyalar Parkının məqsədi elmi tədqiqatları kommersiyalaşdırmaq və akademiya ilə sənaye arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı Azərbaycan üçün strateji prioritetdir. Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Onlayn Azərbaycan” layihəsi ucqar ərazilər də daxil olmaqla, ölkə üzrə yüksək sürətli internetə çıxışı təmin etməyə çalışır. 2023-cü ilin sonuna olan məlumata görə, ev təsərrüfatlarının və müəssisələrin 71%-nin yüksəksürətli internetə çıxışı olub və tam əhatə dairəsi 2024-cü ilin sonuna qədər gözlənilir [3, s.122].

Bunu tamamlayan AzDataCom layihəsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı ilə birgə ümummilli məlumatların ötürülməsi şəbəkəsini yaradıb. Bu infrastruktur elektron hökumət xidmətlərini dəstəkləyir və dövlət qurumlarının, ictimaiyyətin və biznes sektorunun İKT ehtiyaclarını ödəyir.

Bundan başqa, Azərbaycanın ilk peyki olan “Azerspace-1”in orbitə çıxarılması ölkənin telekommunikasiya imkanlarını artırmış, çoxsaylı televiziya və radio kanallarının yayımını təmin etmiş və müxtəlif rabitə xidmətlərini dəstəkləmişdir.

Dövlət-özəl tərəfdaşlıq (PPP) Azərbaycanda texnoloji irəliləyişlərə və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə təkan verir. Hökumət innovasiyaları və sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün özəl sektor qurumları ilə fəal şəkildə əməkdaşlıq edir. Məsələn, PASHA Holding və Technion – İsrail Texnologiya İnstitutu ilə birgə Azərbaycan Kibertəhlükəsizlik Mərkəzinin yaradılması üç il ərzində 1000-dən çox kibertəhlükəsizlik mütəxəssisinin hazırlanmasını nəzərdə tutur.

Bundan əlavə, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və StratégEast ilə birgə təşəbbüs olan "IT Hub Azerbaijan" layihəsi müxtəlif regionlarda gənclərə pulsuz IT təlimləri verir. Bu proqramın məzunlarına rəqabətqabiliyyətli IT işçi qüvvəsinin inkişafına töhfə verərək xarici şirkətlərdə iş imkanları təklif olunur [2, s.89].

Azərbaycanın innovasiyalara, insan kapitalının inkişafına və rəqəmsal transformasiyaya yönəlmiş strateji diqqəti onun iqtisadi mənzərəsini yenidən formalaşdırır. Hərtərəfli təhsil islahatları, elmi-tədqiqat və təkmilləşdirməyə güclü dəstək, rəqəmsal infrastrukturun genişləndirilməsi və effektiv dövlət-özəl əməkdaşlıq vasitəsilə ölkə davamlı və şaxələndirilmiş iqtisadiyyat üçün zəmin yaradır. Bu səylər təkcə milli rəqabət qabiliyyətini artırmır, həm də getdikcə rəqəmsallaşan global iqtisadiyyatda davamlı artımı təmin edir.

Azərbaycan balanslaşdırılmış artımı və ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək üçün davamlı regional inkişafı və yaşıl iqtisadiyyatın yaradılmasını fəal şəkildə davam etdirir. Bu kompleks yanaşma infrastrukturun inkişafı, kiçik və orta sahibkarlığın (KOB) dəstəklənməsi, ekoloji davamlılıq təşəbbüsləri və azad edilmiş ərazilərin milli iqtisadiyyata reinteqrasiyasını əhatə edir.

Regional infraqururura sərmayə qoyuluşu Azərbaycanda iqtisadi fəallığın stimullaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hökumət şəhər və kənd yerləri arasında inkişaf fərqi aradan qaldırmaq üçün nəqliyyat, enerji və kommunikasiya şəbəkələrinin təkmilləşdirilməsinə

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 99-108.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 99-108.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 99-108.

üstünlük verib. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu kimi layihələr əlaqəni yaxşılaşdırıb, ticarəti və hərəkətliliyi asanlaşdırıb. Bundan əlavə, “Onlayn Azərbaycan” təşəbbüsü ölkə daxilində yük-səksürətli internetə çıxışı təmin etmək, rəqəmsal inklüzivliyi və ucqar regionlarda iqtisadi imkanları təşviq etmək məqsədi daşıyır.

KOM-lar Azərbaycan iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir və onların inkişafı regional inkişaf üçün çox vacibdir. Hökumət KOM-ları dəstəkləmək üçün maliyyə yardımı, təlim və bazarlara çıxış daxil olmaqla müxtəlif proqramlar həyata keçirmişdir. Məsələn, ABAD (Ailə Biznesinə ASAN Dəstək) təşəbbüsü ailə bizneslərinə hərtərəfli dəstək verir, onların rəqəbat qabiliyyətini və davamlılığını artırır [4, s.147].

Azərbaycan öz karbon izini azaltmağa və bərpa olunan enerjinin təşviqinə diqqət yetirərək ekoloji davamlılığa sadıqdır. Ölkə 2030-cu ilə qədər enerji kompleksində bərpa olunan mənbələrin payını 30%-ə çatdırmağı hədəfləyir. Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyası kimi günəş və külək enerjisi layihələrinə investisiyalar bu öhdəliyin nümunəsidir. Bundan əlavə, COP29-a ev sahibliyi etmək Azərbaycanın iqlim dəyişikliyi ilə mübarizəyə və qlobal ekoloji əməkdaşlığın təşviqinə sadıqlığını vurğulayır.

Son münaqişələr zamanı azad edilmiş ərazilərin reinteqrasiyası Azərbaycan üçün strateji prioritetdir. Ağdam Sənaye Parkı və Araz Vadisi İqtisadi Zonası kimi sənaye parklarının və iqtisadi zonaların yaradılması yolu ilə bu sahələrin inkişafı istiqamətində səylər davam etdirilir. Bu təşəbbüslər investisiyaların cəlb edilməsi, iş yerlərinin yaradılması və bu regionların milli iqtisadiyyata inteqrasiyası, ümumi sabitliyə və rifahə töhfə vermək məqsədi daşıyır.

Azərbaycanın davamlı regional inkişafa və yaşıl iqtisadiyyata çoxşaxəli yanaşması onun tarazlaşdırılmış inkişafa sadıqlığını və ekoloji məsuliyyəti əks etdirir. İnfrastruktura sərmayə qoymaq, KOM-ları dəstəkləmək, bərpa olunan enerji mənbələrini təşviq etmək və azad edilmiş əraziləri reinteqrasiya etməklə ölkə qlobal davamlılıq məqsədlərinə uyğun gələn möhkəm və inklüziv iqtisadiyyatın əsasını qoyur [8].

İqtisadi səmərəliliyin asılı dəyişəni kimi əmək məhsuldarlığı göstəricisindən istifadə edilmişdir. Bu göstərici ümumi daxili məhsulun məşğul əhaliyə nisbəti, yəni bir işçiyə düşən real ÜDM (əmək məhsuldarlığı indeksi) kimi hesablanmışdır. İzahedici dəyişənlər isə iki əsas göstəricidir: real ÜDM-in artım tempi (illik faizlə) və əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar (ÜDM-ə nisbətdə, faizlə). Bu seçim Azərbaycan iqtisadiyyatında ümumi iqtisadi aktivlik (ÜDM artımı) və kapital qoyuluşunun (investisiya) səmərəlilik göstəricisinə təsirini ayrı-ayrılıqda ölçməyə imkan verir. Modelin riyazi ifadəsi aşağıdakı kimi verilmişdir:

$$\text{Əmək məhsuldarlığı} = \beta_0 + \beta_1 \times \text{ÜDM artımı} + \beta_2 \times \text{İnvestisiya payı} + \varepsilon,$$

Burada,

Əmək məhsuldarlığı – iqtisadi səmərəlilik indeksi (1 işçiyə düşən real ÜDM),

ÜDM artımı – illik real ÜDM artım faizi,

İnvestisiya payı – əsas kapitala investisiyaların ÜDM-də payı (faizlə),

$\beta_0, \beta_1, \beta_2$ - modelin qiymətləndirilən parametrləri,

ε , – təsadüfi səhvdir.

Məlumatlar 2000–2019-cu illər dövrünü əhatə edir və Azərbaycan üzrə rəsmi statistik mənbələrdən götürülmüşdür. ÜDM-in real artım tempi və investisiyaların ÜDM-də payı barədə məlumatlar Dövlət Statistika Komitəsi və Dünya Bankının göstəricilərinə əsaslanır. Xüsusilə, tədqiq olunan dövrdə Azərbaycanda real ÜDM artımı 2006-cı ildə maksimum 34,5%-ə

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 99-108.
AUDIT 2025, 3 (49), pp. 99-108.
АУДИТ 2025 3 (49), стр. 99-108.

çatmışdır. Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların ÜDM-də xüsusi çəkisi isə 2003–2004-cü illərdə qeyri-adi yüksək səviyyəyə – 50% ətrafındakı yüksəlmiş, daha sonra tədricən 18–28% intervalına düşmüşdür. Bu dəyişənliklər Azərbaycanda investisiya fəallığı və iqtisadi artımın səmərəliliyi arasındakı münasibəti qiymətləndirməyə imkan verir.

Toplanmış məlumatlar əsasında OLS (ən kiçik kvadratlar) üsulu ilə reqressiya təhlili aparılmışdır. Aşağıdakı cədvəldə modelin əsas statistik nəticələri əks olunmuşdur:

Cədvəl 1.

Regressiya nəticələrinin xülasəsi (Azərbaycan, 2000–2019)

Dəyişən	QE (koeff.)	t – testlər	p-dəyəri
Sabit β_0	42130	7.90	0.000
Real ÜDM artımı β_1	-399.0	-1.94	0.069
İnvestisiya payı β_2	-478.2	-2.54	0.021

Qeyd: QE – qiymətləndirilmiş koeffisient. R^2 (determinasiya əmsalı) = 0.46; F-test (modelin ümumi əhəmiyyəti) p-dəyəri = 0.0054 (model ümumilikdə statistik əhəmiyyətlidir).

Mənbə: İnternet resursları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

https://ycharts.com/indicators/azerbaijan_gross_fixed_capital_formation_percent#:~:text=December%2031%2C%202006%2029.70,December%2031%2C%201998%2035.51 [8]

Yuxarıdakı nəticələr göstərir ki, modelin determinasiya əmsalı $R^2 = 0.46$ (46%) təşkil edir, yəni izahedici dəyişənlər birlikdə əmək məhsuldarlığındakı dəyişmələrin təxminən yarısını izah edir. F-test nəticəsinə əsasən model ümumilikdə statistik əhəmiyyətlidir ($p < 0.01$), yəni seçilmiş izahedicilər qrupu ümumilikdə asılı dəyişənə mühüm təsir göstərir.

Hər bir dəyişənin ayrı-ayrılıqda əhəmiyyətini ölçən t-testlər isə maraqlı nəticələri üzə çıxarmışdır. Real ÜDM artım tempinin koeffisienti β_1 təqribən -399.0 olub, $t = -1.94$ (müvafiq p təqribən 0.069) qiymətlidir. Bu, 10% səviyyəsində statistik əhəmiyyət həddinə yaxın olsa da, ənənəvi 5% səviyyəsində əhəmiyyətli deyil. Əsas kapitalla investisiyaların ÜDM-də payı üzrə koeffisient β_2 təqribən -478.2 çıxmış və $t = -2.54$ (p təqribən 0.021) olduğundan, 5% etibar səviyyəsində statistik əhəmiyyətlidir. Qeyd edək ki, hər iki dəyişənin qiymətləndirilmiş təsiri mənfi işarəlidir.

Regressiya təhlilinin nəticələri gözlənilməz şəkildə göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında 2000–2019-cu illər aralığında həm investisiya həcminin, həm də ÜDM artım sürətinin əmək məhsuldarlığı indeksinə təsiri mənfi olmuşdur. Başqa sözlə, modelə əsasən yüksək iqtisadi artım tempinin müşahidə edildiyi illərdə və yaxud ÜDM-də investisiya payının böyük olduğu dövrlərdə iqtisadi səmərəlilik göstəricisi aşağı meyillənmişdir.

Bu nəticəni izah edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, sözügedən dövr ərzində Azərbaycan iqtisadi artımı əsas etibarilə neft sektorundan və genişmiqyaslı dövlət investisiyalarından qaynaqlanmışdır. Dünya Bankının təhlillərinə görə, 2005-ci ilə qədər ÜDM artımının yarısından çoxu məhz genişmiqyaslı fiziki kapital yığımı – infrastruktur quruculuğu, neft-qaz ehtiyatlarının işlənməsi və nəqli kimi investisiya layihələri hesabına baş vermişdir. 2005–2008-ci illərin “neft bumu” dövründə ÜDM artımı əsasən enerji sektorunda məcmu faktor məhsuldarlığının

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 99-108.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 99-108.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 99-108.

yüksəlməsi və neft gəlirlərinin artması ilə bağlı olmuşdur. Lakin qeyri-neft sektoru üzrə məhsuldarlıq artımı məhdud qalmış, insan kapitalının ÜDM artımına töhfəsi isə faktiki olaraq sıfıra bərabər olmuşdur. Bu statistik faktlar göstərir ki, yüksək ÜDM artımı dövrlərində belə, iqtisadiyyatın səmərəlilik göstəriciləri paralel sürətdə artmamışdır.

Məhz bu kontekstdə regressiya modelinin mənfi əmsalları da məntiqi izah tapır. Neft sektorundan əldə olunan yüksək gəlirlər və sürətli ÜDM artımı, ümumi iqtisadi səmərəliliyi yüksəltmək əvəzinə, sektoral disbalanslara və “böyümənin keyfiyyətinin” aşağı olmasına səbəb olmuşdur. Yüksək artım illərində əlavə ÜDM çox zaman mövcud kapitalın (xüsusilə neft kapitalının) intensiv istifadəsi sayəsində əldə edilmiş, bu da əmək məhsuldarlığında proporsional artıma gətirməmişdir. Digər tərəfdən, dövlət investisiyaları da əsasən infrastruktur və tikinti layihələrinə yönəlmiş, lakin bu yatırımların dərhal məhsuldarlığı artırması məhdud olmuşdur. Nəticədə, böyük həcmli investisiyalar ÜDM-i artırırsa da, hər işçiyə düşən əlavə dəyəri eyni dərəcədə yüksəldə bilməmiş, yəni investisiyaların səmərəliliyi aşağı olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, model nəticələrinə təsir edən amillərdən biri də investisiyaların strukturudur. Təhlil dövründə əsas kapitalla yönəldilən vəsaitlərin xeyli hissəsi neft sektoruna və dövlət infrastruktur layihələrinə yatırılmışdır. Bu sahələr kapital tutumlu olub az işçi qüvvəsi tələb etdiyindən, investisiya qoyuluşları ÜDM-in artımına xidmət etsə də, ümumi əmək məhsuldarlığını proporsional artırmamışdır. Məsələn, 2003–2004-cü illərdə ÜDM-in yarıdan çoxuna bərabər investisiya qoyuluşları edildi ki, həmin illərdə real ÜDM artımı təxminən 10% ətrafında qalmışdır və bu artımın böyük qismi yeni neft layihələrindən əvvəlki hazırlıq mərhələsi hesabına olmuşdur. Sonrakı illərdə investisiya payı azalsa da, neft sektorunun istismarı nəticəsində 2005–2007-ci illərdə əmək məhsuldarlığında müəyyən artım müşahidə edilmişdir. Lakin paralel olaraq qeyri-neft sahələrdə səmərəlilik artımı olmadığı üçün ümumi indeks çox yüksəlməmişdir.

ÜDM artımının mənfi koeffisienti ondan xəbər verir ki, ən sürətli iqtisadi artım dövrlərində (xüsusilə neft bumu illərində) iqtisadiyyatın ümumi səmərəliliyi proporsional artmayıb. Bu, “keyfiyyətsiz” artımın göstəricisi kimi dəyərləndirilə bilər – yəni artım daha çox neft hasilatı kimi amillərlə təmin olunub, lakin innovasiya, texnoloji tərəqqi və əmək məhsuldarlığı kimi səmərəlilik amilləri geri qalmışdır. Investisiyaların mənfi təsir əmsalı isə yatırılan kapitalın əldə olunan nəticə baxımından səmərəsizliyinə işarə edir. Bu, investisiyaların iqtisadiyyatdakı marjal səmərəliliyinin aşağı olmasına (məsələn, 1 manat investisiyanın ÜDM-i nə qədər artırmasına) dəlalət edir. Azərbaycanda investisiya xərcləmələrinin yüksək olmasına baxmayaraq, onun hər vahidinin qaytardığı əlavə məhsul az olmuşdur ki, bu da investisiya qoyuluşlarının effektivliyinin aşağı olduğunu göstərir.

Y E K U N

Aparılmış ekonometrik təhlil göstərir ki, təkcə investisiya həcmnin artırılması və ÜDM-in sürətlə böyüməsi iqtisadi inkişafın keyfiyyətini və səmərəliliyini avtomatik təmin etmir. Azərbaycan nümunəsində 2000–2019-cu illərdə yüksək investisiya və artım dövrlərində belə

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 99-108.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 99-108.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 99-108.

ümumi iqtisadi səmərəlilik indeksi əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmamışdır. Bu nəticə iqtisadi siyasət baxımından onu göstərir ki, investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi, yəni vəsaitlərin innovativ, yüksək texnologiyalı və məhsuldarlığı artıran sahələrə yönəldilməsi vacibdir. Əks halda, investisiyaların ÜDM-ə müsbət təsiri olsa da, bu artım səmərəsiz xarakter daşıyacaqdır. Eyni zamanda, ÜDM artımının strukturunun təkmilləşdirilməsi – yəni artımın təkcə təbii resurslar deyil, məhz çoxşaxəli və məhsuldarlıq artışına əsaslanan sahələr hesabına təmin olunması – iqtisadi inkişafın davamlılığı üçün zəruridir. Nəticə etibarilə, modelimizin göstərdiyi kimi, investisiya və ÜDM artımı ilə iqtisadi səmərəlilik arasında birbaşa müsbət əlaqə formalaşdırmaq mümkün olmamışdır. Bunun səbəbi investisiya resurslarından istifadənin effektivliyini və iqtisadi artımın daha çox ekstensiv (resurs yönümlü) xarakter daşmasıdır. Gələcəkdə Azərbaycanın dayanıqlı iqtisadi inkişafı üçün investisiyaların keyfiyyətinə önəm verilməsi, yəni hər investisiya manatının daha çox əlavə dəyər yaratmasını təmin edəcək islahatların aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür addımlar atılırsa, iqtisadi artımın səmərəliliyi yüksələcək və nəticədə həm ÜDM-in artım tempi, həm də əmək məhsuldarlığı göstəricisi eyni vaxtda pozitiv istiqamətdə inkişaf edəcəkdir.

Yekun olaraq qeyd edək ki, Azərbaycanın iqtisadi inkişafa çoxşaxəli yanaşması - struktur islahatları, innovasiyalar və davamlı regional artımı əhatə edir - iqtisadi proseslərin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu birgə səylər ölkənin iqtisadi dayanıqlılığını gücləndirməklə yanaşı, həm də onu qlobal səhnədə müsbət mövqeyə qoymuşdur. Bu strateji istiqamətlərə davamlı sadıqlıq Azərbaycanın uzunmüddətli rifahının və inklüziv inkişafının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Abbasov K. “İqtisadiyyatda şəffaflığın artırılmasında və hesabatlılığın dürüstlüyünün təmin edilməsində audit funksiyalarının rolunun qiymətləndirilməsi” // Bakı: GeoStrategiya, (19), -2021, -s. 27-34.
2. Barro R. J., Sala-i-Martin X. “Economic Growth” // MIT Press: 2nd ed., - 2004. - p. 57-93.
3. Bayramov R. E. “İnsan kapitalı davamlı iqtisadi inkişafın amili kimi” // Magistrantların IV elmi-nəzəri konfransının materialları // Mingəçevir Dövlət Universiteti, 2022. s. 121-123.
4. Səmədzadə, Z. Ə. "Azərbaycan iqtisadiyyatı 100 ildə" // Bakı: TEAS Press, Cild 3, - 2018. - s.130-165.
5. Stiglitz J.E. “The price of inequality: How today's divided society endangers our future” // W. W. Norton & Company// = 2012. - p.145-182.
6. <https://apnews.com/article/cop29-climate-baku-azerbaijan-host-city-b7b740770555ec250efa885d02d5e3f4>
7. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/document-detail/135191468002380124/azerbaijan-inclusive-growth-in-a-resource-rich-economy>
8. https://ycharts.com/indicators/azerbaijan_gross_fixed_capital_formation_percent#:~:text=December%2031%2C%202006%2029.70,December%2031%2C%201998%2035.51

Nijat Surkhay Ojagli,

Ph.D. Student,

Azerbaijan Cooperation University,

E-mail: nojagli@gmail.com

© N.S. Ojagli, 2025

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF ECONOMIC DEVELOPMENT PROCESSES

A B S T R A C T

The purpose of the research is to identify and analyze effective strategies to enhance the efficiency of economic development processes in Azerbaijan by focusing on economic diversification, investment climate improvement, and the adoption of sustainable practices.

The methodology of the research - the study examines ways to increase the efficiency of economic development processes through statistical data.

The practical importance of the research is to clarify ways to increase the efficiency of economic development processes in Azerbaijan.

The results of the research - strategic investments in non-oil industries such as agriculture, tourism, and information technology are crucial for supporting sustainable growth and building resilience to external economic shocks. In addition, the research highlights the importance of improving the investment climate by simplifying regulatory frameworks, increasing transparency, and promoting public-private partnerships.

The originality and scientific novelty of research lies in its comprehensive approach, which combines the modernization of economic security mechanisms, optimization of resource use, promotion of green and digital economies, and improvement of regional development strategies to support sustainable development.

Keywords: economic development, efficiency, strategies, non-oil industries.

*Оджаглы Ниджат Сурхай оглы,
докторант,
Азербайджанский Университет Кооперации,
E-mail: nojagli@gmail.com
© Оджаглы Н.С., 2025*

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Р Е З Ю М Е

Целью исследования является выявление и анализ эффективных стратегий повышения эффективности процессов экономического развития в Азербайджане путем сосредоточения внимания на экономической диверсификации, улучшении инвестиционного климата и внедрении устойчивых практик.

Методология исследования – исследована динамика развития промышленной кластеризации при доступе к глобальным и региональным рынкам на основе статистических данных.

Практическая значимость исследования заключается в выяснении путей повышения эффективности процессов экономического развития в Азербайджане.

Результаты исследования - стратегические инвестиции в ненефтяные отрасли, такие как сельское хозяйство, туризм и информационные технологии, имеют решающее значение для поддержки устойчивого роста и повышения устойчивости к внешним экономическим потрясениям. Кроме того, исследования подчеркивают важность улучшения инвестиционного климата путем упрощения нормативно-правовой базы, повышения прозрачности и развития государственно-частного партнерства.

Оригинальность и научная новизна исследования заключается в его комплексном подходе, сочетающем модернизацию механизмов экономической безопасности, оптимизацию использования ресурсов, продвижение зеленой и цифровой экономики, совершенствование стратегий регионального развития для поддержки устойчивого развития.

Ключевые слова: экономическое развитие, эффективность, стратегии, ненефтяные отрасли.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
12.05.2025
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
24.06.2025
Çapa qəbul olunmuşdur: 10.07.2025*

*Дата поступления статьи в
редакцию: 12.05.2025
Отправлено на повторную обработку:
24.06.2025
Принято к печати: 10.07.2025*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 12.05.2025
Send for reprocessing: 24.06.2025
Accepted for publication: 10.07.2025*